

nismu o socialistické revoluci a zdůrazňují, že problematika socialistické revoluce náleží k základním problémovým okruhům marxisticko-leninské teorie. Samo učení o socialistické revoluci má nejen hluboký světonázorový a ideologický, ale také prakticko-politický význam. Je tomu tak proto, že právě socialistickou revolucí začíná proces přeměn směřující k vybudování beztřídní společnosti. V tomto smyslu náleží teorie socialistické revoluce k jádru marxismu-leninismu, ke klíčovým otázkám předmětu vědeckého komunismu. Autoři dále rozebírají formy revolučního boje a historické typy demokratických revolucí a ukazují na aktuální revoluční situace, které vyúsťují do revolučních akcí na různém stupni vyzrálosti protiimperialistického boje v rozvojových zemích. Uvádějí charakteristické znaky tohoto typu revolucí. Věnují pozornost i strategii světové socialistické revoluce a jejímu rozvíjení v současné etapě. Zdůrazňují, že obecně platnou zásadou strategie světového revolučního procesu je boj za izolaci a porážku světového imperialismu a nejreakčnějších podněcovatelů války, vedený světovým proletariátem ve spojení s národně osvoboditelnými silami a všemi demokratickými silami ve světě. Ukazují také, v kterých sférách se tento boj rozvíjí a jaké jsou hlavní problémy současného revolučního procesu. Shrnují zkušenosti Sovětského svazu jako opěrný bod pro všechny ostatní země, které nastoupily cestu socialistické revoluce.

A. Kopecký a I. Hruza jsou autory čtvrté kapitoly, nazvané *Vědeckotechnická revoluce a politika*. Všimají si v ní sociálně politických souvislostí (podmínek a důsledků). Vědeckotechnická revoluce je proces, který probíhá v konkrétně historicky existujících společnostech, realizuje se v rámci procesu rozvoje světa v soudobé epoše, tj. v epoše postupného přechodu lidstva od kapitalismu k socialismu a komunismu. Poukazují na nesprávnou buržoazních koncepcí vědeckotechnické revoluce a konfrontují je s marxismem-leninismem, který zkoumá i sociální příčiny vědeckotechnické revoluce. Zdůrazňují, že nástup vědeckotechnické revoluce se uskutečňuje v zásadě rozdílnými cestami v kapitalistickém a socialistickém systému, že je zde řada rozdílných důsledků, přičemž jeden důsledek je společný: mimořádný růst významu politické aktivity dělnické třídy a její avantgardy — marxisticko-leninské strany. Velice dobře zpracovaná a graficky dokumentovaná je zejména závěrečná část kapitoly, týkající se sociálně politických souvislostí dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů ve vědeckotechnické revoluci v soudobém kapitalismu a socialismu.

František Čihák přispěl do sborníku pátou kapitolou, nazvanou *Marxisticko-leninská teorie o dvou fázích komunistické sociálně ekonomické formace a o vývojových etapách socialismu*, v níž poukazuje na význam využívání zkušeností ze socialistické výstavby. Tyto zkušenosti nelze ovšem přejímat mechanicky, je nutné podrobit je analýze vycházející z marxisticko-leninské teorie.

Při této analýze má velký význam využívání všech tří součástí marxisticko-leninské teorie — dialektického a historického materialismu, politické ekonomie a teorie vědeckého komunismu. Rozbor komunistické sociálně ekonomické formace a periodizace socialismu, vycházející z díla klasiků a z usnesení stranických orgánů, ozřejmuje zákonitost stupňovitosti přechodu od kapitalismu k socialismu a komunismu. Jeho poznání má klíčový význam nejen pro teorii, ale zejména pro praxi výstavby socialismu a komunismu.

Všech pět zařazených témat je doplněno širokým okruhem odkazů na literaturu. Jsou čtenářům vodítkem při dalším studiu a orientují je při volbě základních pramenů.

Další díl sborníku je již v tisku.

Božena Petříková

A. K. Uledov: Duchovnaja žizň obščestva
Moskva, Mysl' 1980, 270 s.

Kniha *Duchovnaja žizň obščestva* je dalším příspěvkem k řešení důležitých teoretických a metodologických otázek spjatých se zkoumáním společnosti. V této nejnovější publikaci významný sovětský teoretik A. K. Uledov dále rozvíjí sociologickou problematiku obsaženou již v dřívějších pracích, zejména v knihách *Věřejné mínění sovětské společnosti*, *Struktura společenského vědomí* a *Sociologické zákony*.⁽¹⁾

(1) *Obščestvennoje mněníje sovětskogo obščestva*. Moskva, Mysl' 1963; *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973; *Sociologičeskije zakony*. Moskva, Mysl' 1975.

Ve všech svých pracích usiluje Uledov o hluboké proniknutí do zkoumané oblasti, o maximální přesnost a preciznost formulací a o přísně logickou stavbu všech sledovaných úseků sociologie. Důsledně používá systémového přístupu, který mu umožňuje vidět zkoumanou oblast jako totalitu, jako kompaktní systém.

V recenzované knize je touto totalitou duchovní sféra, kterou označuje jako celistvý systém, jehož základními komponentami jsou duchovní výroba, duchovní potřeby a duchovní vztahy ve společnosti. Zdůrazňuje důležitost řízení duchovních procesů a poukazuje na dialektiku duchovní výroby a spotřeby za socialismu. Kritický postoj přitom zaujímá k různým buržoazním koncepcím „deideologizace“, „reideologizace“ a spotřebitelskému vztahu k duchovní kultuře.

Uledov je teoretik, nikdy však nezůstává jen v abstraktní teoretické rovině. Proto nikdy neřeší problémy jen abstraktní společnosti, společnosti jako takové, ale vždy ukazuje, jak se určité teoretické závěry, k nimž dospěl, projevují v konkrétní společnosti. Jeho pozornost je zaměřena především na společnost rozvinutého socialismu. Na tuto společnost aplikuje své teoretické poznatky a dokládá, jak se právě zde projevují a působí určité zákonitosti.

V knize *Duchovnaja žižň obščestva* ukazuje, že národy, které vstoupily na cestu budování socialismu, získaly reálné možnosti, aby si osvojily všechny duchovní hodnoty a aktivně se podílely na duchovní tvorbě. Zdůrazňuje, že v rozvinuté socialistické společnosti se kvalitativně změnil i duchovní život lidí. Rozvinula se věda a umění, upevnila se humánní morálka, realizoval se systém lidové osvěty a komunistické výchovy. Duchovní život lidí se stal bohatým a mnohotvárným.

Charakteristický rys duchovního života společnosti rozvinutého socialismu spatřuje v tom, že je *vybudován na pevném základu materiální výroby*. Ukazuje, jak dynamický a proporcionální rozvoj společnosti a zvyšování efektivity společenské výroby vytváří nutné podmínky pro rozvoj duchovní výroby, pro celý duchovní život, neboť materiální a duchovní výroba je organicky spjata. Toto sepětí je vyjádřeno již v základním ekonomickém zákonu socialismu, podle něhož se mají stále plněji uspokojovat materiální i duchovní potřeby pracujících. Socialistická společnost je objektivně zainteresována na vývoji duchovního života. A z toho pak plyne vztah samotné společnosti k duchovnímu růstu lidí. Je známo, že pozornost celé socialistické společnosti je soustředěna na člověka, na osobnost. To znamená, že i duchovní výroba, její rozdělování a spotřeba duchovních hodnot se orientují na uspokojování potřeb jednotlivce, a tudíž určením všech oblastí duchovního života je přímo všestranný rozvoj osobnosti, tj. formování člověka jako občana, jako vysoce mravní a esteticky rozvinuté osobnosti.

Velkou pozornost věnuje Uledov *problémům metodologie*. Sám to vysvětluje tím, že řízení procesů duchovního života společnosti předpokládá jejich všestranné zkoumání, tzn. v rovině teoretické i empirické. Marxisticko-leninská metodologie, jak připomíná autor, má pomáhat badatelům při zdokonalování pojmového aparátu, při určování metod analýzy duchovního života i při vypracování speciální teorie, která by byla schopna ukázat veškerou mnohotvárnost jevů duchovního života, jejich vzájemný vztah a podmíněnost, a tím se zároveň stát vědeckým základem pro sociální plánování a prognózování. Zájem o metodologické problémy souvisí dále s růstem úlohy vědy, umění, vzdělání a dalších důležitých stránek duchovního života v současné socialistické společnosti.

Autor se dále zamýšlí nad *novou kvalitou a relativní samostatností duchovního života v socialistické společnosti*. Ukazuje, že současné společenské vztahy, socialistický životní způsob a výchova nového člověka vyžadují další vývoj duchovního světa společnosti a osobnosti, že sama společenská praxe vyvolává hluboký zájem o studium duchovního života a že je nutno při jeho analýze používat *systémového* a zároveň *konkrétně historického* přístupu ke zkoumání.

Obě metody jsou důsledně uplatňovány v knize *Duchovnaja žižň obščestva*. Duchovní život pojímá Uledov jako subsystém společnosti vystupující jako určitá totalita, neboť „nelze všestranně a plně odhalit obsah duchovního života, jeho fungování a vývoj, aniž bychom jej představili jako určitý systém, jehož prvky jsou navzájem spjaty a vzájemně podmíněny“ (s. 6). A proto je *systémový přístup* jedním z nejdůležitějších metodologických principů zkoumání duchovního života. Z požadavků systémovosti pak vyplývá strukturně funkcionální analýza, která ukazuje všechny druhy a formy projevu duchovního života jako činnosti směřující k vytváření duchovních hodnot, ke spotřebě produktů duchovní výroby a uspokojování duchovních požadavků a zájmů lidí, tj. jako životní činnosti.

Další důležitou zásadou je *uplatňování konkrétně historického přístupu*, neboť duchovní život vždy vystupuje v určité konkrétně historické podobě. Takový přístup umožňuje, abychom zkoumali duchovní život v jeho podmíněnosti materiálním životem, v jeho změně a vývoji podle jemu vlastních obecných i specifických zákonitostí.

Třetí zásadou, která je v této publikaci rovněž uplatňována, je *mnohoaspektovost*, tj. používání různých aspektů při zkoumání duchovního života společnosti. Za nejdůležitější pokládá autor aspekt gnoseologický, sociologický a axiologický. Teprve různé aspekty mohou ve svém souhrnu vytvořit realistický obraz života v celé jeho mnohotvárnosti a ukázat jej jako mnohostrannou životní činnost lidí.

Kniha je rozdělena do *šesti kapitol*, v nichž autor postupně rozvíjí, zdůvodňuje a uplatňuje všechny své zásady a promyšleně odhaluje celou složitost a mnohostrannost duchovního života společnosti. Začíná definicí pojmu duchovní život společnosti a přechází k charakteristice základních principů a aspektů jeho zkoumání. Dále uvádí základní prvky duchovní sféry jako systému, postupně přechází k určení oblastí neboli subsystémů duchovní sféry, k nimž patří zejména ideologický život, vědecký a umělecko-estetický život, věnuje se otázkám kultury jako nejdůležitější systémové kvality duchovní sféry. Důležitá je kapitola o *vědomí společnosti*, kde se snaží přesně rozlišit vědomí společnosti a společenské vědomí. Poslední kapitolu věnuje *zákonitostem duchovního života a řízení jeho procesů*. Zde Uledov ukazuje mnohotvárnost těchto zákonitostí, upozorňuje na zvláštnosti zákonitostí duchovního života socialistické společnosti a zároveň se věnuje metodologickým otázkám řízení procesů duchovního života za socialismu.

V prvních kapitolách autor zdůvodňuje důležitost principu systémovosti při zkoumání duchovní sféry. Seznamuje zároveň s obtížemi, s nimiž se setkávají badatelé při použití tohoto principu. Jsou to zejména obtíže metodologického charakteru, neboť dosud nebyla vypracována přesná kritéria pro určování *elementů systému duchovního života*. Uledov předkládá vlastní klasifikaci těchto elementů. Za prvořadý element pokládá lidskou činnost, rozlišuje typy činnosti lidí, společenské potřeby, společenské vztahy jako formy činnosti a sociální subjekty činnosti a vztahů. Stimulem činnosti je vědomí, plní mnohostranné funkce a je součástí duchovního života.

Od určení elementů duchovní sféry jako systému přechází Uledov k podrobné *analýze* oblastí neboli *subsystémů duchovní sféry*. Všímá si zejména ideologické oblasti, vědeckého umělecko-estetického života. Nejdůležitější místo v duchovní sféře zaujímá podle jeho názoru *ideologická oblast*, neboť její vliv na ostatní oblasti se stále zvyšuje. Vysvětluje, v čem spočívá sociální podstata ideologie a v této souvislosti se podrobně zabývá kategorií *ideologický proces*. Upozorňuje, že se do tohoto pojmu často vkládá nestejný obsah a polemizuje s některými sovětskými a bulharskými teoretiky i s představiteli tzv. frankfurtské školy (s T. Adornem, H. Marcusem, E. Frommem, J. Habermasem) a se soudobými revizionisty (L. Kolakowským, E. Fischerem a Z. Baumannem).

Velký význam přikládá ideologické činnosti za socialismu, neboť v rozvinuté socialistické společnosti určují společenské vztahy vývoj vědomí lidí a cílevědomá ideologická činnost tento proces urychluje. Zvyšování úlohy ideologické činnosti označuje za objektivní zákonitost duchovního života socialistické společnosti a dodává, že ideologická oblast udává tón duchovnímu životu společnosti.

Dalším subsystémem duchovní sféry je v autorově klasifikaci *vědecký život*, protože věda je nejdůležitější formou lidského poznání. Zabývá se vztahem vědy a ideologie a ukazuje na jejich dialektické spojení, neboť věda a marxisticko-leninská ideologie se navzájem obohacují a rozvíjejí komunický světový názor. Vědu nazývá Uledov základním nositelem stále vzrůstajícího intelektuálního potenciálu společnosti.

Důležitá je však i analýza *umělecko-estetického života*. V této části autor vymezuje pojmy umělecká potřeba, umělecká hodnota, duchovní potřeba, estetická potřeba, estetické vědomí, estetické citění.

Jednotlivé oblasti duchovního života jsou v pojetí Uledova spojeny jako elementy systému duchovního života také funkčně, protože se navzájem doplňují. Jejich integrujícím prvkem je ideologický život, neboť dodává veškerému duchovnímu životu sociálně zaměřený charakter.

Od jednotlivých subsystémů duchovní sféry přechází autorova pozornost na *kulturu jako nejdůležitější systémovou vlastnost duchovní sféry*. V této kapitole jsou

vyložena různá pojetí kultury. Autor upozorňuje zvláště na Leninovo chápání kultury jako kvalitativního stavu společnosti v určité etapě jejího vývoje. Uledov pokládá duchovní kulturu jednak za synonymum duchovního života, jednak za kvalitativního ukazatele vývoje duchovního života. I zde klade důraz na mnohoaspektovou analýzu kultury, neboť je přesvědčen, že jen taková analýza umožní odhalit specifičnost kultury a formulovat její definici.

V další kapitole se autor věnuje otázkám zkoumání *vědomí společnosti* a jeho stavů v procesu fungování duchovní sféry. Vymezuje pojmy *vědomí společnosti* a *společenské vědomí*. Podle jeho názoru nemůže společenské vědomí jako gnozeologická kategorie odrazit veškerou mnohotvárnost fungování duchovních útvarů. Pokládá proto za důležité vymezit správné používání pojmu vědomí společnosti, určit jeho obsah a ukázat, jak umožňuje fungování duchovní sféry jako celku.

Vědomí společnosti zahrnuje podle autorova názoru jak vědění, tak i sebevědomí společnosti. Vědomí společnosti definuje jako duchovní realitu, která patří společnosti v historicky konkrétním časovém období. *Společenské vědomí* označuje jako duchovní realitu, která je součástí bytí, životní činnosti lidí. Zahrnuje sociální a přírodovědné znalosti, které se realizují v sociální praxi, a tím se dostávají do vědomí mas.

Vědomí společnosti zahrnuje též individuální vědomí, které není součástí společenského vědomí, dále názory, představy, zvyky a tradice, jež existují v nové společnosti jako přežitky minulosti. Vědomí společnosti je tedy širší a obsahově bohatší než společenské vědomí, které nazývá Uledov *jádem společnosti*. Vědomí společnosti pak otevírá širokou možnost pro studium fungování duchovní sféry.

Poslední kapitola je věnována *zákonitostem duchovního života a řízení jejich procesů*. Zde se autor soustřeďuje hlavně na zákonitosti duchovního života socialistické společnosti. Duchovní život se podřizuje zákonitostem, jež se týkají společnosti vůbec, vzájemného vztahu duchovního a materiálního života, sepětí duchovní sféry s jinými sférami životní činnosti lidí, duchovní sféry jako systému a různých úrovní organizace duchovního života. K důležitým zákonitostem duchovního života socialistické společnosti patří tendence sblížování duchovní a materiální výroby, zvyšování vzájemného působení VTR a duchovního života, internacionalizace duchovního života, zaostávání společenského vědomí za bytím.

V poslední části autor řeší *metodologické otázky řízení procesů duchovního života za socialismu*. Připomíná, že při zkoumání problémů řízení duchovní sféry je třeba mít na zřeteli její těsnou souvislost s řízením materiálně výrobní a sociálně politické sféry. To vše pak vyžaduje komplexní přístup k řešení úkolů řízení, který je obecným požadavkem vědeckého řízení. Řízení v duchovní sféře předpokládá, že bude využito všech vědeckých sociologických i sociálně psychologických metod.

Autor v recenzované publikaci řeší jak metodologické, tak i teoretické problémy zkoumání duchovního života společnosti. Analýzu systému duchovní sféry, konkrétních stavů vědomí společnosti a zákonitostí duchovního života provádí jak z hlediska metodologie, tak i teorie. Zkoumá duchovní sféru jako relativně samostatnou sféru životní činnosti společnosti, charakterizuje ji jako celistvý systém s velmi složitou strukturou vzájemných vztahů jednotlivých subsystémů, rozlišuje společenské vědomí a vědomí společnosti. Vznáší požadavek vytvořit teorii duchovního života společnosti, která by odhalovala danou společenskou sféru životní činnosti v její totalitě. Všem jevům duchovního života, tendencím jeho změny a vývoje je možné porozumět jen tehdy, budeme-li mít na zřeteli působení vědeckotechnické revoluce na život společnosti.

Při zkoumání duchovního života společnosti autor přikládá význam dialektickému vztahu jedince a společnosti. Neomezuje se jen na sledování duchovního života velkých společenských celků, nýbrž zdůrazňuje, že všechny oblasti duchovního života sledují všestranný rozvoj osobnosti, tedy především formování a rozvoj jejího duchovního světa a realizaci duchovních potencií v činnosti a chování. Protože se osobnost utváří v sociálních skupinách, kolektivech, znamená to zkoumat a analyzovat duchovní život těch společenství, do nichž osobnost patří a v nichž působí.

Kniha *Duchovná žižň občestva* je významným, teoreticky fundovaným příspěvkem k řešení mnoha aspektů problematiky duchovního života společnosti. Tato problematika se stává stále aktuálnější dnes, kdy je kladen zvláštní důraz na subjektivní faktor.

Dílo je podnětné tím, že autor zkoumá duchovní sféru jako celistvý systém, hluboce proniká do oblasti duchovního života socialistické společnosti, na mnoha místech seznamuje čtenáře s různými názory na sledovanou problematiku a zároveň

jasně vyjadřuje a zdůvodňuje vlastní stanovisko. Přináší konkrétní náměty k diskusím i originální pojetí a řešení sledovaných otázek.

Pozitivně hodnotíme celkový způsob zpracování uvedené problematiky, skloubenost, přesnost a jasnost formulací i snahu o komplexní pohled na duchovní život společnosti, který však někdy bránil autorovi plně rozvinout určité otázky, které by si zasluhovaly ještě další hlubší rozbor (například vědomí společnosti, ideologický proces aj.).

Publikace nesporně obohatí dosavadní produkci věnovanou otázkám duchovního života společnosti a stane se vítanou pomůckou jak pro sociology, tak pro pracovníky v oblasti kultury. Doporučujeme ji i propagandistům, lektorům a funkcionářům společenských organizací.

Milena Manová

Z. A. Jankova: Gorodskaja sem'ja (Městská rodina)
Moskva, Izdatel'stvo „Nauka“ 1979, 183 s.

Sovětská literatura sociologie rodiny je v posledních letech velmi bohatá. Svědčí o skutečnosti, že v SSSR je plně docenován význam rodiny jako důležité sociální instituce, v níž se přímo nebo zprostředkovaně odrážejí širší sociální procesy, neboť rodina je nejrůznějšími způsoby spjata se všemi sférami života společnosti. Teoretické i empirické poznání současného stavu a tendencí v jejím vývoji je tedy sice dílčím, ale důležitým příspěvkem k poznání socialistické společnosti jako celku a z hlediska společenské praxe nutným předpokladem efektivního usměrňování dalšího vývoje rodiny.

V řadě novějších publikací zaujme hutná, i když nepříliš rozsáhlá práce Z. A. Jankové *Gorodskaja sem'ja*, podávající zjevně vyčerpávající, zasvěcený a pro naši sociologii rodiny mnohdy velmi inspirující obraz o současném stavu teoretického i empirického výzkumu v SSSR a jmenovitě v *Institutu sociologičeskich issledovanij sovětské Akademije věd*, kde s. Jankova vede pracoviště zabývající se touto problematikou. Práce si klade za cíl přispět k nejvýznamnějšímu úkolu — ke komplexnímu výzkumu struktury a funkcí rodiny. Zvláštní pozornost je věnována analýze faktorů přímo nebo zprostředkovaně ovlivňujících změnu struktury vzájemných vztahů v rodině, charakteru funkcí a sociálních rolí realizovaných manželskými partnery, dále faktorů a mechanismů přispívajících ke stabilizaci rodiny a subjektivní spokojenosti v manželství, ale také příčin, motivů a podmínek vedoucích k rozporům, konfliktním situacím a růstu rozvodů. Jedná se tedy o komplexní problémy, mající nejen obecně teoretický, ale také praktický význam. Autorka soustředila svou pozornost na městskou rodinu proto, že představuje v současnosti nejrozvinutější, nejdynamičtější a tedy v určité míře „prognostickou“ formu tohoto typu soužití. I když výrazně převažuje sociologický přístup, je v práci patrná snaha o propojení nejvýznamnějších poznatků výzkumu rodiny z hlediska sociologie, psychologie, demografie, pedagogiky i právních věd. Empirickou bázi tvoří data získaná z novějších sociologických výzkumů, na nichž se podílela i autorka a jejichž výsledky jsou v mnoha případech publikovány poprvé.

Kniha je rozdělena do deseti zhruba stejně rozsáhlých kapitol, jimž v úvodu předchází zajímavá obsahová analýza cca 70 sborníků materiálů všesvazových konferencí a *XII. Mezinárodního semináře sociologie rodiny*, shrnujících výsledky sovětské sociologie rodiny od začátku šedesátých do poloviny sedmdesátých let. Analýza ukazuje na rostoucí zájem o teoretické i empirické otázky související s vymezením pojmů „struktura“ a „funkce rodiny“, současně však i to, že jejich sociologický výzkum je stále ještě v počátcích a rozsah konkrétních empirických znalostí mnohdy velmi nedostačující. Například nejčastěji a nejpodrobněji jsou analyzovány vzájemné vztahy rodičů a dětí, přičemž však stále ještě převažuje pedagogické pojetí (a to z hlediska teoretické analýzy i objemu použitého empirického materiálu). Značná pozornost je dále věnována dělbě domácích prací a rodinných povinností mezi manželskými partnery a na třetím místě (i když spíše jen zastoupením empirického materiálu) jsou otázky volného času, sledované zpravidla prostřednictvím analýzy časových snímků jednotlivých členů rodiny. Problémům dominance v rodině, emocionálním vztahům a konfliktům je věnována menší pozornost jak v rovině teorie, tak v rovině empirie, a jen ve výjimečných případech jsou hlavními tématy statí v analyzovaných sbornících. Vzhledem k tomu, že také u nás je výzkum těchto problémů v počátcích —